

A magyar művelődés bukaresti úttörője

Hihetetlennek tűnik: Koós Ferenc a marosvásárhelyi kollégiumban a múlt század negyvenes éveiben egyáltalán nem tanult magyar nyelvtant. Tanultak németül, latinul, görögül, de magyar nyelvet nem. Úgy tartották, hogy aki született magyar, annak minek magyar nyelvtant tanulnia. Az öreg Koós emlékiratában, diákkorára visszatekintve, a nagy tapasztalatú pedagógus összegezésével mondja: „Nem tudták még akkor azt, nem is sejtették, hogy nyelvtanból idegen nyelvet csak úgy lehet alaposan és jól megtanulni, ha az ember saját anyanyelvét alaposan ismeri.“ Átmeneti korszak volt az, amely a „régii latinokodásból“ a nemzeti nyelvű oktatás, művelődés felvirágzásához vitt. Akkoriban pezsdült meg a magyar hírlap-irodalom (még gyermeklap is indult Kolozsvárt, a *Gyermekbarát*), s a vásárhelyi diák Vörösmarty és Petőfi műveit olvassa a latin klasszikusok helyett, aztán Frankenburg *Életképeit*, Táncsics Mihály tiltott könyveit, Bölöni Farkas Sándor észak-amerikai útinaplóját és Wesselényi Miklós *Balítéletekről* című művét s más ébresztő, eszméltató könyveket.

Ez volt az elindító vásárhelyi környezet, a kollégium szellemi légköre. Apáczai Csere János eszméivel jóval később ismerkedik meg, noha a nagy pedagógus nevét bizonyára hallotta már Vásárhelyen. Olyan eszmék voltak ezek, amelyekre Koós Ferenc ösztönösen ráérzett, tapasztalataiból rájött. Így teljességgel magáévá tette az iskolaügyi gondolatokat, amelyeket Apáczai Csere kolozsvári székfoglalójában összegezett: hogy tudniillik csak az egész népre kiterjedő anyanyelvi oktatás teszi lehetővé az elnyomottak szellemi felemelkedését. A jobbgáyi sorból feltört „pórfiúnak“, ahogy magát Koós Ferenc nevezte, szíve szerint való cél volt Apáczai eszméje, a nép gazdasági, művelődési felemelése. Tanfelügyelőként gondot fordított a nép-oktatás megvalósítására, és egyik előfutára a mai felnőtt-oktatásnak is, hiszen a nép nevelését az elemi iskolánál nem tartotta befejezettnek. Olvasóköroket, egyleteket alapított mindenütt, ahol tevékenykedett.

Koós Ferenc nevéhez és életpályájához mai tudatunkban elsősorban bukaresti szereplése kapcsolódik. Noha alig másfél évtizedet töltött ott, 1855 és 1869 között, munkássága igazán itt volt úttörő jelentőségű, a történelem emlékezetére méltó. Későbbi tevékenységét — Déván, Máramarosszigeten, Besztercén és Brassóban szolgált mint képezdei igazgató, illetve tanfelügyelő — főként a Bukarestben töltött esztendőket elismeréseként kell megtartanunk figyelmünkben.

Elindulása Vásárhelyről és bemutatkozása Bukarestben egyképpen hűségvállalás eszméi, a népszolgálat, az anyanyelvi művelődés ügye mellett. A kollégiumtól így búcsúzott: „Szent lesz előttem képed... szent lesz minden körülmények között síromig... Amit tőled kaptam: a tiszta erkölcsöt, az ismereteket, a felebaráti szeretetet és hazaszeretetet megosztom bujdosó honfitársaimmal.“ Még nem ismerte

személyesen a Bukarestben menedéket talált 48-as erdélyi magyar emigránsokat, csak tudott róluk, és segíteni kívánta őket. Prófétaí szolgálatra indult.

Nem idegenként élt Bukarestben, nem rövid megállónak tekintette állását, mint az emigránsok többsége. Olyan szándékkal érkezett, hogy ott éli le az életét. Igyekezett megismerni hívei, a református egyházközség és tágabb körben, az egész bukaresti magyarság életét, ezzel együtt pedig a fővárost és az országot. Utazásai nem voltak csupán kirándulások, akár missziós céllal kerekedett fel, akár azért, hogy tájakat, városokat lásson. *Életem és emlékeim* című, 1890-ben megjelent kétkötetes emlékiratából szépen kitűnik, hogy az egykori régeni jobbágyfiú, a vásárhelyi kollégium szolgadiákja egész rokonszenvével a román jobbágyok oldalán állott. Meglátta az akkori román falusi dolgozók kiszolgáltatottságát az 1864-es jobbágyfelszabadulás előtt, de utána is. „A jobbágyok felszabadítása megtörtént, de nyitva hagyatott a legtágasabb kapu, melyen a régi igazságtalanságok visszatérhettek... Ezt szabad egyezkedésnek nevezték, holott a földesúr önkényének dobták oda a községet, mert a legtöbb helyen hajmeresztő föltételeket szabott a földesúr a parasztok elé.” Koós véleménye egybecseng az akkori leghaladóbb román gondolkodókéval, és mai ítéletünket is kibírja. Látta, hogy ezek az állapotok előbb-utóbb felkeléshez vezetnek. Öregkori naplójában (az *Életem és emlékeim* megjelenése után tíz esztendőn át naplót vezetett, amely kéziratos, levéltári anyag még) állandóan emlegeti azt a szerinte feltétlenül bekövetkező nagy romániai parasztfelkelést, amely 1907-ben ki is tört, de az 1905-ben meghalt Koós már nem érte meg.

Mindezt azért kell megemlítenünk, hogy lássuk Koós Ferenc őszinte rokonszenvét a románság, mégpedig az elnyomott román néptömegek iránt. A bukaresti magyarság anyanyelvű művelődésének múlt századi nagy munkása a néptestvérség, a román—magyar összefogás gondolatkörében élt és tevékenykedett. Idős korában mint brassói tanfelügyelő az anyanyelvi oktatás hasznát, jogát nemcsak a magyar diákok számára ismerte el. Az erdélyi román iskolák használatára *Vasile Goldi*ssal közösen írt *tankönyvében* Apáczai pedagógiai elveit érvényesíti. Érettségi biztosként a brassói román diákokhoz mindig anyanyelvükön szólt. Öregkori naplójában feljegyezte, hogy éppen, mert megbecsülte a román diákok anyanyelvét (a helybeli magyar hivatalosságokkal való harcai idején), a brassói román tanárok és diákok jobban tisztelték, mint magyar kollégái.

Az anyanyelvi művelődés munkásának portréjáról ezek a vonások nem hiányozhatnak. A kép csak így teljes és igaz s számunkra is tiszteletet parancsoló.

Koós Ferenc bukaresti művelődési szervezőmunkáját előbb egyházi keretek között kezdte meg. Egy évvel Bukarestbe kerülése után, 1856-ban létrehozta az első magyar dalgyletet. Koós előtt a bukaresti magyarságnak — noha okmányokkal igazolhatóan 1690 óta tömegesen laktak magyarok Bukarestben — semmilyen kulturális életben nem volt része. A volt kollégiumi diák tudta, hogy „a dalolás egyik leghatályosabb eszköz” az anyanyelvi közművelődés megindításában. Kereskedő és iparos ifjakkól meg a mesterekből hívta létre, Kiss József kántortanítóval együtt, a dalkört. Maga Koós is szívesen beállt a dalosok közé. Ugyanabban az esztendőben krajcáros egyletet alapított az iskola-alap előteremtésére. Új köiskolát kívánt emelni a kezdetleges faépület helyére az 1815-ben alapított magyar elemi iskolának. A *dalkör* és a *krajcáros egylet* valójában erőpróbát jelentettek a művelődési és társadalmi élet további kiépítéséhez. Koós Ferenc megfontoltan, lassan, sorra váltotta valóra jól végiggondolt terveit. Ezek között szerepelt egy kaszinószerű egyesület megalapítása, közművelődési céllal. Koós munkássága akkor már más bukaresti és havasalföldi magyarokban, emigráns negyvennyolcasokban, iparosokban is felszerkentette a tettvágyat. Így az *olvasóegylet* ötlete a nagyenyedi származású Mester

Ede gyógyszerész fejében villant meg először, de következetes megvalósítója Koós Ferenc lett. Elnöke is ő volt, tizenkét esztendőn át.

A bukaresti *magyar kaszinó a város értelmiségi és iparos rétegét fogta át.* Egyik legtevékenyebb alapítója a csíkszentléleki születésű Nagy István kocsiyártó iparosmester. Célja magyar könyvek beszerzése (bátortalan elődje ebben az elemi iskolai könyvtár volt), a társadalmi és kulturális élet összefogása egyetlen keretben, felekezeti különbség nélkül. A kaszinónak az olvasótermen és játéktérmen kívül vendéglője is volt. A kaszinó üdvös hatása megmutatkozott a kulturális érdeklődés felporzolásában, a közműveltség gyarapodásában. Koósné szép öltözködésre, civilizált viselkedésre tanította a bukaresti magyar asszonyokat és lányokat. A kaszinó patronálásában jelent meg az első bukaresti magyar újság, a *Bukaresti Magyar Közlöny*. Ugyancsak a kaszinó hatására került sor a kolozsvári magyar színház bukaresti vendégszereplésére 1860-ban. „A román nemzeti színházban legelőbb a »Hunyadi« operát adták elő, igen nagy hatással.” Koós Ferenc sejteti (mint sok helyen emlékiratában, ahol csak célzásokkal él), hogy ennek a vendégszereplésnek és az Erkel-opera bemutatójának nemcsak kulturális, de politikai vonatkozásai is voltak, mégpedig az emigráció és a bukaresti magyarság Habsburg-ellenességének kinyilvánítása. A magyar—román művelődési kapcsolatok e szép hagyományának politikai jelentőségére „csak most, a bécsi rendőrmisztérium színházi vonatkozású iratainak nyilvánosságra kerülése után derül igazán fény” — írta nemrégiben Engel Károly. Ugyanis a konzuli és kémjelentések ezt a vendégjátékot a Habsburg-ellenes összefogás egyik fontos láncszemének tüntették fel, s a bukaresti Nemzeti Színház viszonzásként tervezett erdélyi körútját is ezért akadályozták meg.

A *Hunnia* nevet viselő kaszinó mai értelemben vett művelődési ház volt, amely felolvasó- és szavalóesteket rendezett, elindította a bukaresti magyar műkedvelő mozgalmat. A kaszinó keretében szervezték meg a magyar tanoncifjak oktatását. Koós felfogásában az iskolai és iskolán kívüli oktatás, nevelés összefonódik. A tanoncokat felekezeti különbség nélkül befogadták az iskolába, és ingyen tanították őket. Mindezek ellenére a kaszinó csak a jobbmódú értelmiségi és iparosréteg egylete maradt. Az iparossegédek és tanoncok az évi két arany részvényt nem tudták megfizetni. De ők sem akartak szervezet nélkül maradni. Koós Ferenc ösztönzésére létrehozták a *magyar iparos olvasóegyletet*. A szegényebb iparosok külön egylete három évig működött, s akkor egyesült a Hunniával. Később újra elszakadt tőle, majd végképp egyesült vele. „Így született meg a *Bukaresti Magyar Társaság*, amely tagdíjából, különböző rendezvények bevételéből, közadakozásból, kölcsönből nem kevesebb mint húsz évig építette mostani épületét” — írta 1955-ben, a centenárium előtt Domokos Géza, végigtekintve a Petőfi-ház történetén. A mostani bukaresti Petőfi-ház a hajdani olvasóegylet és iparosegylet örökösének tartja magát, s Koós Ferencet alapítójának, máig tisztelt első elnökének, szellemi patrónusának tekinti.

Kétségtelen, hogy Koós Ferenc a kaszinó és az iparos olvasóegylet megalapításával, egész bukaresti közművelődési és nevelői tevékenységével olyan szerepet töltött be a múlt századi romániai magyarság életében, amelynek jelentősége és tanulságai máig időszerűek lehetnek. Tulajdonképpen az első magyar nemzetiségi kultúrpolitikus volt, aki kisebbségi helyzetben alakította ki azt a modus vivendit, amely a többségi nemzettel való baráti együttműködés alapján (akkor csak erről lehetett szó, polgári vagy éppen félpolgári-félfeudális viszonyok között) a nemzeti-ség sajátosságainak, egyedi jegyeinek, elsősorban anyanyelvi kultúrájának megőrzését, továbbfejlesztését **eredményezheti**. E tekintetben nem volt semmilyen elő-

képzettsége, a mindennapi gyakorlat oldaláról megközelítve ismerte fel a „kisebbségi“ életforma szükségszerűségeit és lehetőségeit. Ösztönösen találta meg azt az utat, amelynek járható voltát és fontosságát aztán a kaszinó megalapítása után Mikó Imre, Erdély Széchenyije hozzá intézett két levelével tudatosított benne. Így foglалhatnók össze a Mikó-levelek lényegét: hűség a többségi nép iránt, az állam iránt, a többségi nemzet törvényeinek és hagyományainak őszinte tisztelete és megbecsülése, ugyanakkor pedig a nemzetiség szokásainak, hagyományainak, nyelvének, lelki habitusának megőrzése. A „többségi“ nemzetet és a „kisebbségi“ nemzetiséget baráti egységbe vonó, humánus és messze vezető út ez. Koós Ferenc száz esztendővel ezelőtt, gyakorlati művelődésszervező munkája s nem kevés töprengés és vívódás árán találta meg ezt az utat. A Mikó Imre leveleiben foglalt tanácsokat saját tapasztalatai alapján később ki is teljesítette: az együttélő magyarság csak úgy becsülheti igazán a román nemzetet, ha jobban, mélyebben megismeri. És a románság is hasonlóképpen, a nemzetiség kultúrájának, egyéniségének alapos ismeretére építheti fel az együttélés tartós normáit. Egymás megbecsülésének éltetője a kölcsönös megismerés. Ez vezérelte Koós Ferencet a román irodalom tolmácsolásában Bukarestben és később is, egész élete folyamán.

Ezt az utat látták meg, ezt a hagyományt tisztelték az első világháború után a Bukarestben tanuló magyar egyetemista fiatalok, ezért vált Koós Ferenc neve zászlóvá számukra, a Koós Ferenc Kör ifjúsági csoportjában. E kör tagjai elé a történelem ugyanolyan feladatokat állított, mint amilyen hajdanán Koós Ferencet várta Bukarestben. Koós Ferenc nevével az egyesület főiskolás hallgatói, a romániai magyar értelmiség kisebbségi életre készülő nemzedékei sorsot és küldetést vállaltak.

Beke György

Szabó Ervin kapcsolata a romániai szocialistákkal

1960 óta több tanulmányút alkalmával kutatásokat folytattam a Magyar Népköztársaság könyvtáraiban és levéltáraiban. Munka közben a magyar kollégák — Csatári Dániel, Kende Ferenc, Szász Zoltán és mások — felhívták a figyelmemet egy anyagra, amelyet a Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet archívumában őriznek, és Szabó Ervinhez, a XX. század eleji magyar szocialista mozgalom ismert vezetőjéhez küldött leveleket tartalmazza. Ezek között nagy számban vannak olyanok, amelyek Erdély történetét — főleg a szocialista sajtó, a propaganda és ideológiai munka, a radikális magyar burzsoá szociológiai körökkel kialakított kapcsolatok kérdéseit — érintik. Van néhány olyan levél is, amely a romániai szocialista mozgalommal kiépített, de a szakmunkákban eddig kellőképpen fel nem dolgozott kapcsolatokra utal. A dokumentumok elsősorban a forradalmi irodalom tranzitjára vonatkoznak, mégis feltétlenül érdeklődésre tarthatnak számot, mivel rámutatnak a hazai szocialista harcosok tevékenysége egyik érdekes területére, bemutatják a nemzetközi forradalmi mozgalomban játszott szerepük néhány vonatkozását.

Ahhoz, hogy pontosabban megértsük ezeket a jelenségeket, úgy gondoljuk, szükséges egy pillantást vetni arra a történelmi keretre és ideológiai légkörre, amelyben ezek létrejöttek. Szükséges ugyanakkor néhány szóban jellemezni Szabó Ervin szerepét, tevékenységének jellegzetességeit is.

Szabó Ervin (1877—1918) a magyarországi szocialista mozgalom történetének egyik kimagasló alakja, a haladó eszmék szószólója volt, markáns arcélű értelmiségi egyéniség, szociológus és elméleti szakember, a marxizmus eszméinek egyik legjelentősebb terjesztője Magyarországon abban az időben. Élénk és eredeti ideológiai alkotótevékenységet fejtett ki, alkalmazta a marxista felfogást az akkori magyar viszonyokra. Széles látóköre, kiélezett kritikai-dialektikus érzéke átfogta a korabeli társadalmi-politikai eseményeket. Elméleti munkásságából legismertebb Marx és Engels válogatott műveinek magyar nyelvű kétkötetes kiadása (1905—1909), amelyhez érdekes bevezető tanulmányt írt. Egész tevékenysége során a Magyarországi Szociáldemokrata Párt balszárnyán helyezkedett el, keményen bírálta a párt vezetői többségének opportunistáknak megnyilvánulásait, erőteljesen támogatta a néptömegeknek a proletariátus vezette harcát a háború ellen. Gazdag publicisztikai és kultúraterjesztő munkásságot fejtett ki, ugyanakkor a magyar kultúra történetének egyik legkimagaslóbb könyvtárszervezője is volt; tevékenysége e területen messzemenően példamutató. Ideológiai és politikai működésének korlátai főleg abban jelentkeztek, hogy hajlott a szindikalista irányzat felé.

Érdekes és nagyon pozitív volt Szabó Ervin álláspontja a nemzeti és az agrárkérdésben, következtetései nem elvont spekulációkra, hanem a konkrét történelmi tanulságokra épültek. Eszmei arculata minőségileg jól elhatárolható színárnyalatot jelentett a kor ideológiai palettáján: nem azonosult a szocialista mozgalom uralgó áramlatával, az ausztro-marxizmussal és az opportunizmus, reformizmus többi változatával.

Különös figyelmet fordított az 1848—1849-es erdélyi forradalomra, a románok nemzeti szabadságáért és társadalmi felszabadulásáért folytatott harcára. Engelsnek a *Demokratikus pánszlávizmusról* írt cikkét kommentálva idézi az 1849. május 15—17-i balázsfalvi nagygyűlés programját, belehelyezi a kor forradalmi eseményeibe, s ahhoz a következtetéshez jut, hogy a balázsfalvi program határozottan radikális, mivel követeli a jobbágyszolgáltatások megszüntetését, és nem engedi meg azt, hogy bizonyos pénzbeli garancia ellenében megszüntessék a sajtószabadságot.

Társadalmi és pártharcok a 48—49-es magyar forradalomban című tanulmányában még tovább viszi a románok május 15—17-i balázsfalvi nemzeti nagygyűlésén elfogadott program mélyen forradalmi jellegének elemzését, amikor megállapítja, hogy ez a nagygyűlés elsősorban a dézsma, a robot és a föld kérdését s más gazdasági problémákat vetett fel, s 16 pontos határozatából radikalizmusa tekintetében egyetlen pont sem maradt a budapesti tizenkét pont mögött. Ugyanebben a munkájában foglalkozik a románok erdélyi negyvennyolcas forradalmának vezető személyiségeivel is. Kiemeli Avram Iancu és a többi román értelmiségi radikális demokrata felfogását. Ezek az értelmiségiek a nép körében éltek, s célkitűzéseik tekintetében közel álltak a néphez.

Szabó Ervin meggyőződéssel harcolt minden elnyomott nép egyazon szabadságjogaiért, nemzeti függetlenségéért, hangsúlyozta, hogy ezekért a célokért küzdött a magyar nép is legjobb fiaival az élen az 1848—49-es forradalom idején s az egész azt követő periódusban.

A *Marx—Engels válogatott művei* első kötetéhez írt előszavában levont következtetések elméleti, történelemtudományi következtetessége: a Habsburg-monarchiában 1848—1849-ben lezajlott forradalmak kérdését taglalva megállapítja, hogy ami 1848—

ban az olasz, magyar, német s más nemzetiségű dolgozókra vonatkozóan érvényes volt, érvényes jelenleg — a század első évtizedében — a horvát, szerb, román, cseh, szász tömegekre is. A nemzeti ellentmondás köztük és az uralkodó nemzet vezető körei között annál jobban elmélyül, minél erőteljesebb a nemzeti elnyomás. A probléma megoldása ez esetben sem lehet más, mint az olaszok, magyarok, németek függetlenségi harca esetében, vagyis a nemzeti önrendelkezés és a horvát, szerb, román, cseh állami egység megteremtése. Ez a konklúzió — állapítja meg Szabó Ervin — az egyik legfontosabb tanulság a tudományos szocializmus megteremtőinek ama munkáiból, amelyek a Habsburg-birodalomban lezajlott 1848—49-es forradalmakra utalnak. Ilyen mélyértelmű és világos következtetést keveset találunk az Osztrák—Magyar Monarchia akkori politikai irodalmában.

E következtetés megfogalmazása után két évtizednek kellett eltelnie, amíg az első világháború után a néptömegek harcának eredményeképpen valóban megvalósult és teljessé vált a délszlávok, csehek, szlovákok, románok állami egysége. Szabó Ervin gyakorlatilag is harcolt a népek békéje, egymáshoz közeledése, az elnyomás ellen vívott közös harca eszméjének győzelméért, jelentősen hozzájárult egy olyan internacionalista hagyomány kialakításához, amely erőteljesen mutatkozott meg az események további menetében.

Szabó Ervin világosan és bátran megfogalmazott ideológiai következtetései és a belőlük fakadó politikai vonatkozások fényt vetnek szerzőjük egyéniségére, személyiségének alapvető jellemvonásait ismerve, jobban meg tudjuk érteni munkásságának azt az oldalát is, amely a továbbiakban közlendő, eddig kiadatlan dokumentumokban tükröződik.

A budapesti Párttörténeti Intézet archívuma 507—42. szám alatt 21 olyan levelet őriz, amelyet Szabó Ervin 1903. február 10-e és 1905. október 4-e között legnagyobbbrészt Nagyváradról, továbbá Kolozsvárról Somló Bódogtól kapott. Nagyvárad abban az időben a munkás- és szocialista mozgalom jelentős kulturális ideológiai központja volt, egyben biztosította a kapcsolatot a magyar burzsoázia radikális szociológiai csoportosulásai (a budapesti Galilei-kör, a nagyváradai Darwin-kör) között. E radikális magyar polgárság fő exponense akkor Jászi Oszkár, legjelentősebb sajtóorgánuma pedig a *Huszádik Század* volt.

Az említett levelek elsősorban a *Huszádik Század* című folyóirat tevékenységét érintő kérdéseket tartalmazzák, szerepel bennük számos szociológus, a művelődési és politikai életben ismert egyéniség, mint Jászi Oszkár, Ignóty, Kunfi Zsigmond, Dániel Arnold neve. Megtaláljuk többek között a kolozsvári Gyalui Farkas és a nagyváradai dr. Sonnenwirt Lajos levelét is (főleg a *Jövő* című szocialista elméleti folyóirattal való együttműködésére vonatkozóan). Ugyanakkor a levelek között vannak olyanok, amelyek azt mutatják, milyen kapcsolatokat épített ki Szabó Ervin az erdélyi román nemzeti felszabadító mozgalom egyes demokratikus képviselőivel is. Szabó Ervint és a radikális magyar szociológusokat érdekelte a nemzeti kérdés, az olyan román személyiségek pedig, mint Vasile Goldiş, Aurel Lazăr és mások, maguk is részt vettek a radikális szociológiai körök tevékenységében.

A levelek egy része — a számunkra legérdekesebbek — a forradalmi irodalom tranzitjának konkrét módozataival foglalkozik. Ezekből a levelekből kitűnik, hogy a forradalmi irodalom egyik titkos útja — főleg az orosz forradalmi irodalomé, amelyet Nyugaton, valószínűleg Svájcban nyomtattak — Ausztria—Magyarországon és a régi Románián keresztül vezetett. Egy jól megszervezett hálózatról volt szó, amelynek a csomópontja Budapest, Brassó, Azuga, Bukarest, Galac, s amelyben az olyan személyiségek, mint Szabó Ervin, dr. C. Popescu, Iosif Nádejde és mások, kulcs szerepet tölthettek be.

Főleg a Brassó—Predeal—Azuga határzóna környete volt veszélyes, éppen ezért itt nagy elővigyázatra és tökéletes szervezésre volt szükség. Már a megelőző évtizedek dokumentumai is igazolják azt, hogy a régi osztrák—magyar és román határon forradalmi irodalmat vittek át. Ismeretes például Schubert, a brassói pék esete, akinél 1884-ben megtalálták *A kommunista párt kiáltványát*, a *Bérmunka és tőkét*, *A szocializmus fejlődése az utópiától a tudományig* című művet, továbbá röpiratokat, újságokat és szocialista folyóiratokat német nyelven. A román szociáldemokraták első napilapja, a bukaresti *Lumea nouă* 1896 tavaszán arról írt, hogy egyes fogarasi parasztoknál szocialista propaganda-anyagot találtak, mint Engels *Szociáldemokrata taktika* című művét, *A munkások felszabadulása* című brosrútát. 1903-ban Brassó város rendőrsége számos újságot, folyóiratot, brosrútát, könyvet és más román nyelvű kiadványt kobozott el Badea Cîrţan ismert propagandistától, aki mindent megtett, hogy az anyagot átjuttassa a határon. A Badea Cîrţantól 1903-ban elkobozott anyagban megtalálható volt a régi Románia szocialista folyóiratainak sok száma, sőt kollekciója, mint a *Contemporanul*, a *Lumea nouă*, továbbá *A munkásnő katekizmusa* című brosrúta, amelyet a *Biblioteca de propagandă socialistă* adott ki Bukarestben, valamint az a híres program, amelyet Constantin Dobrogeanu-Gherea *Mit akarnak a román szocialisták?* című ismert brosrúájában fogalmazott meg, és mások.

Szabó Ervin kapcsolatot tartott fenn a román szocialistákkal avégett, hogy biztosítsák egyes, forradalmi anyagot tartalmazó csomagok átjuttatását a határon. Litván György magyar történész foglalkozott azzal, miként tükröződnek Szabó Ervin nemzetközi kapcsolatai hátramaradt levelezésében (*Történelmi Szemle*, 1964. VII. 1. 26—63). Rámutatott arra, hogy 1901 és 1902 folyamán az Orosz Szociáldemokraták Szövetsége nevezetű emigrációs szervezet nevében J. Peszkin és V. P. Ivansin irányítják Budapestre a pártirodalmat tartalmazó ládákat. Szabó a titkos küldeményeket Brassóba továbbítja, ahonnan Zemek József, Némety és Grolinger szociáldemokrata munkások Romániába, Ploieşti-be és Azugába juttatták azokat, Iosif Nădejde és C. Popescu román szociáldemokratákhoz. A román—orosz határon történő átjutás megszervezésére Marian Konopka („Matvej elvtárs”) utazott Budapesten keresztül Romániába, s később Odesszába szökve minden jel szerint ő vette át az érkező „csomagokat”. Ez volt tehát az átszivárgás útja, ami azt bizonyítja, hogy széles körű tevékenységet követelő hálózat létezett. Az idézett cikk függeléke közli Marian Konopka Szabó Ervinnek Brassóból, 1902. április 24-én franciául írt levelét, amelyben többek között ez állt: „Szerencsésen megérkeztem, de Zemek elvtárs egyelőre hiányzik, elment néhány Brassó melléki faluba, hogy munkát keressen. Holnap Némety elvtárs kerékpárral elmegy és megkeresi, én itt maradok, várom, hogy lebonyolítsam a szállítást. De meg szeretném mondani, hogy április 22-én csak egy 25 kg-os csomagot küldtünk, a másik csomag még itt van. Az első 12 kg, amelyet ön küldött, szintén elveszett a predeali állomáson az első menet alkalmával. A vám nem engedte továbbítani. Ha van levele Fleischmann részére, küldje ide, de »für Koretzki«, Némety címére, Burgergasse 90.”

Itt van tehát egy sor konkrét adat, amelyből megközelítő képet lehet alkotni a kapcsolatok módozatairól, láncszemeiről, valamint hibáiról és a gyenge pontokról. A csomagok tartalma a részletekre is fényt derít, s így pontosabban meg lehet jelezni, milyen helyet foglalt el ez az irodalom a korabeli ideológiai áramlatok alakulásában. Az összképet pontosabbá lehet tenni azzal, hogy az eddigieket kiegészítjük Szabó Ervin és a román szocialisták levelezésének vizsgálatával. Ezek a doku-

mentumok még nem jelentek meg a szakirodalomban. Konkrétan hat levélről van szó, amelyeket Szabó Ervin 1902—1910 között kapott dr. Constantin Popescutól. Azugából (két levél), Iosif Nădejdetől, Cristian Racovskitól (egy levél és egy levelezőlap), valamint I. C. Frimutól. Ezek a nevek — talán dr. Constantin Popescu kivételével — eléggé ismertek ahhoz, hogy ne kelljen külön jellemezni őket. Dr. Constantin Popescu 1909-ben érdekes tanulmányt közölt *Starea igienică și sanitară a industriei noastre* címen. A dr. Cantacuzino alapította román bakteriológiai iskola aktív tagja volt, a szocialista mozgalommal szoros kapcsolatban levő tudományágat, a társadalmi orvostant művelte, az első világháborúban orvosként vett részt, ott vesztette életét fiatalon (lásd Radu Iftimovici cikkét, *Familia*, 1970. 4).

E levelek tanulmányozása fényt derít a hazai forradalmi mozgalom történetének kevésbé ismert oldalaira, számos adatot hoz felszínre ebből a periódusból egyes akciókra, személyekre vonatkozóan. C. Racovski levelei ugyan nem a forradalmi irodalom tranzitjáról szólnak, ennek ellenére érdekesek. A továbbiakban a hat levél közül négyet teljes egészében közlünk, természetesen fordításban, azzal a megjegyzéssel, hogy az eredetiekben helyenként pontatlan kifejezések is vannak, amelyekre nem utalunk.

1.

Azuga, 1902. május 6.

Azt hiszem, látta már M. Konopkát, mivel tegnap ment át a magyar határon. Én nem beszéltem vele, mivel ő nem figyelmeztetett engem.

A könyvek tekintetében: a román vámhatóság jelentést küldött a központi igazgatóságnak, hozzászolt néhány mintapéldányt azért, hogy megtudja, meg kell-e semmisítenie vagy ki kell adnia a könyveket.

Az utóbbi esetben jó lenne, ha tudnám, el kell-e küldenem, vagy jobb, ha magamnál tartom őket mindaddig, amíg újabb utasítást nem kapok Öntől, hogy ne kelljen még egyszer átküldeni a könyveket a határon.

Általában úgy vélem, hogy M. Konopka nagyon balkezesen járt el. Meggyőződésem — s van ezirányú tapasztalatom —, hogy (feltétlenül) elejét lehet venni mindennek, csak tudni kell megtenni a megfelelő intézkedéseket.

Amikor ideje van, kérem, írjon néhány sort, és én felajánlom szolgálataimat, ami tőlem telik, mindent megteszek avégett, hogy segítsük azokat, akik az oly gyűlölt orosz despotizmus ellen harcolnak.

Tisztelettel, dr. Const. Popescu.

Utóirat. Ha önnek megfelel, írhat németül is nekem (latin betűkkel) vagy angolul.

Az MSZMP Központi Bizottsága mellett működő Párttörténeti Intézet Archivuma, Budapest, Szabó Ervinnek küldött levelek, 20/20. szám. Az eredeti francia nyelven. Egy másik hasonló tartalmú levél Szabó Ervinnek németül ugyanattól a feladótól 1902. május 23-áról, ugyancsak Azugából ugyanabban az archívumban található 20/21. szám alatt.

SZABÓ ERVIN ŪRNAK

II. Donáti utca 17.

Budapest, Ungaria

Eltárs,

Barátom, Frimu közölte velem: megírta önnek, hogy Galacra jöttem. Íme a kért címek:

1. Nicolae F. Ionescu, Zimbru utca 70. Galac

2. Dumitru Simion, Măcelar utca 8. Galac

3. Constantin Z. Buzdugan, Numa Pompiliu utca 8. Galac.

Ezek nagyon biztos címek, és minden félelem nélkül elküldheti a küldeményeket.

Buzdugan újra átveheti a könyveket, mivel lemondott és most ügyvédeskedik, tehát független.

Az én címem csak levelezésre szolgál. Nyilván nem fog az én bukaresti címemre semmi mást küldeni.

Kérem, legyen szíves, tegye postára a mellékelt levelet: banális dolgokat írok barátomnak, amely arra szolgál, hogy alibi legyen, pontosabban arra, hogy igazoljam: ez idő alatt nem tartózkodtam Galacon, hanem külföldön voltam. Ez tulajdonképpen magánügy, de remélem, megteszi ezt a szolgálatot. Amikor válaszol, kérem, tegyen a borítékba egy magyar (nemzetközi) levelezőlapot: szükségem van rá.

Kapott-e hírt Marianról? Mi úgy tudjuk, Odesszában van, de ő nem válaszolt Buzdugan levelére: mi történt? Már elment?

Szívélyes üdvözléttel:

Iosif Nădejde

Archipelagului utca 9. Galac

N. B. Én vagyok az, aki levelezett Önnel és Mariannal Bukarestből, mivel Frimu nem tud franciául.

A megjelölt forrás: 21/2. Az eredeti francia nyelven.

DOMNULUI ERVIN SZABÓ SZÉKE-FŐVÁROSI KÖNYFTAROS [Sic!]

Károly Körút 28. Budapest

Drága elvtárs,

abban az örömben lesz részem, hogy hamarabb, mint reméltem volna, viszontlátom Budapesten. Könnyen lehetséges, hogy csütörtökön kezét fogok szorítani Önnel irodájában. Ha van lehetősége rá, kérem, fogadja az Ön nevére leveleimet. Kérem, őrizze meg őket, s bocsásson meg, amiért az Ön címét adtam meg az Ön felhatalmazása nélkül. De különleges körülmények között vagyok...

Tudja, hogy be akartam menni Romániába. A múlt vasárnapra a szocialista szervezetek és a szakszervezetek tiltakozó nagygyűlést rendeztek. Sajnos, felismertek és letartóztattak még a határon (ahol vártak). A kormány elhatározta, hogy újra

kiutasítanak. Ellenszegültem... [kiolvashatatlan] mind a román területről való kilépéskor, mind a magyar területre érkezéskor. A magyar hatóságok először nem fogadtak, ami az én kívánságom [is] volt. Vasárnap azonban újra kiutasítottak s ez alkalommal a magyar hatóságok engedtek a román hatóságok erősködésének.

Annak érdekében, hogy ez a rendőri szolgálatkészség ne ismétlődjék meg, Budapestre megyek, s megírom a tényeket a sajtóban.

Szocialista üdvözlettel
Racovski

A megjelölt forrás. Az eredeti francia nyelven, 21/2. szám alatt egy képes levelezőlap van Karl Marx arcképével, amelyet C. Racovski valószínűleg 1910-ben küldött Szabó Ervinnek: „A legjobb emlékekkel Koppenhágából.“

4.

HERRN ERVIN SZABÓ. II. Donáti utca 17. Budapest
[keltezés nélkül]

Drága elvtárs,

barátom, Alexandru Constantinescu kárpitos elhagyta az országot, mivel két éve nem kap munkát. Megragadom az alkalmat, hogy Budapesten megy keresztül, s néhány szóval fordulok Önhöz.

Már régóta nem kaptam semmit. Tudom, hogy Marian Oroszországban van. Leveleztem vele. A szétküldés megszűnt? Azt hiszem, megkapta a címekeket Galacról. Ha van valami újság, kérem, közölje.

Legyen szíves, oltalmazza Constantinescu elvtársunkat és ajánlja be városuk szervezeteibe, lehet, hogy ő fogja kérni az Ön közbenjárását.

Ha van rá lehetőség, kérem, adjon ajánlást neki más városokba is, mivel az a szándéka, hogy eljusson Párizsba.

Lekötelez, drága elvtársam, fogadja üdvözetemet

I. C. Frimu

A megjelölt forrás. 26. szám. Az eredeti francia nyelven. A szöveg és a név írásmódja különbözik.

Ezekben a levelekben nincs különösképpen gazdag információs anyag, egyes elemeket a további kutatások fogják kiegészíteni. Mégis hasznosnak tartottuk közölni őket, mivel az a néhány adat, amelyet tartalmaznak, jelentős érték, szélesebb keretek közé helyezi Szabó Ervin egész harcos tevékenységét, a romániai szocialistákkal fenntartott kapcsolatait. A levelek stílusa pedig általában arra enged következtetni, hogy elég szoros személyi kapcsolat létezett a levélírók és a címzett között.

A régi Románia és a magyarországi szocialista mozgalom kétoldalú kapcsolataira vonatkozó adatok megmutatják ennek az együttműködésnek a nemzetközi jelentőségét, valamint azt, hogy ezek a kapcsolatok miként támogatták más népek forradalmi mozgalmát, hogyan járultak hozzá a hazai munkásmozgalom nemzetközi hagyományainak fejlesztéséhez.

Alexandru Porțeanu